

¶ Per Holmberg & Anna-Malin Karlsson. *Grammatik med betydelse*. Stockholm: Hallgren & Fallgren 2006. 222 s. ISBN 978-91-7382-821-5.

Grammatik med betydelse är en introduktionsbok till den systemisk-funktionella grammatiken (SFG). SFG är en analysmodell för språkvetenskapliga studier som utvecklades av den brittisk-australieniske språkvetaren M.A.K. Halliday i början på 1970-talet. Teorin har framförallt tillämpats inom det engelska språkområdet. Den har även varit framgångsrik i Danmark där språkforskning inom den funktionella traditionen i allmänhet har långa anor. I Sverige är tillämpningen av funktionella teorier en relativt ung företeelse vilket gör boken till ett intressant initiativ.

Genom boken vill författarna påvisa att det i själva verket är omöjligt att producera språk i dess vidaste bemärkelse utan grammatik och att det i synnerhet är funktionell grammatik som är ett användbart redskap för att undersöka och beskriva hur språket fungerar i olika språkliga kontexter. Centrala begrepp i den funktionella grammatiken är betydelse och funktion. All analys enligt denna grammatikmodell baserar sig med andra ord på betydelse i stället för form.

I det inledande kapitlet ges en kortfattad och klar definition av den systemisk-funktionella grammatiken – som i resten av boken helt enkelt kallas för funktionell grammatik. Samtidigt beskrivs bokens målsättningar och det klargörs vilken målgrupp boken riktar sig till. Målgruppen är universitets- och högskolestudenter i svenska som ska kunna tillämpa modellen i grammatik- och textanalyskurser på grundutbildningen. Även om boken profilerar sig som en introduktionsbok förutsätts vissa grundläggande kunskaper om grammatik i allmänhet – som studenter på grundutbildningen kan förväntas ha. Det övergripande målet med boken är att göra läsaren förtrogen med de centrala mekanismerna och begreppen i funktio-

nell grammatik så att de själva ska kunna tillämpa dem i textanalyser. Det enda som enligt min mening kanske saknas i denna inledning är en placering av SFG i en något större översikt över olika funktionella teorier som även innefattar bl.a. Diks FG (*Functional Grammar*) och Foley och Van Valins RRG (*Role and Reference Grammar*) – i boken hänvisas till dessa teorier i en fotnot på sidan 10.

I kapitel 2 presenteras den allmänna strukturen för SFG samt några grundläggande begrepp som är nödvändiga för en förståelse av hur denna grammatik fungerar. Författarna tar sin utgångspunkt i den funktionella grammatikens grundantagande att språk är ett kommunikationsredskap vilket förklarar varför det läggs stor vikt vid semantik och pragmatik. Centrala begrepp i denna grammatik är de så kallade *metafunktionerna* som kännetecknar kommunikation mellan människor. De tre mest grundläggande metafunktionerna är: *interpersonella* (berör förhållandet mellan språkbrukare), *ideationella* (beskriver förhållandet mellan språkbrukare och världen) och *textuella* (har att göra med hur information ordnas med hjälp av språket). Dessa tre metafunktioner beskrivs ingående i de följande kapitlen: den interpersonella och den textuella metafunktionen får var sitt kapitel (kapitel 3 respektive 6) medan den ideationella metafunktionen får två (både kapitel 4 och 5).

Språket delas vidare upp i fyra olika skikt som fungerar i växelverkan med de tre metafunktionerna. Dessa skikt presenteras i en bestämd ordning: utifrån *kontexten* uppstår *betydelse*, men betydelse uppstår även genom *lexikogrammatiken* (dvs. ord och ordkombinationer) som i sin tur blir till genom *fysiska uttryck* (dvs. språkliga ljud och skrivna tecken). I boken fokuseras de tre förstnämnda skikten.

Författarna är noga med att här och var uppmärksamma vilka beteckningar som avviker från beteckningarna i den traditionella grammatiken (t.ex. om grupper och fraser på s. 24). Detta är bra för läsare som är mer förtrogna med den traditionella grammatiken.

Mot slutet av det andra kapitlet introduceras begreppet *gramma-*

tisk metafor som intar en central ställning i beskrivningen av den interpersonella metafunktionen som utgör ämnet för det tredje kapitlet. Detta kapitel börjar med en utförlig behandling av språkhandlingarna som ingår i ett sorts kommunikationsspel mellan utspelsdrag (eng. *initiation*, t.ex. en fråga) och responsdrag (eng. *response*, t.ex. ett svar). Sedan presenteras de två centrala delarna i språkhandlingarnas grammatik, nämligen *subjektet* och *finitet*. Behandlingen av dessa element uppfattar jag personligen som något långdraget och elementärt. Det är visserligen bra med en kort presentation och några exempel, men den läsare som har grundläggande grammatik-kunskaper får gärna förväntas veta att personliga pronomen har särskilda subjektsformer – avvikelser i informellt eller talat språk hade eventuellt kunnat nämnas i en fotnot. Förklaringen om att ett verb i presensform ibland används för att beskriva en handling i förfluten tid hade enligt min mening kunnat skäras ned till en eller två rader – varför nämns för övrigt inte beteckningen *historisk presens* som de flesta nog känner till från den traditionella grammatiken (s. 44)?

Därefter följer en beskrivning av grammatiken hos de olika språkhandlingarna, dvs. *fråga*, *påstående*, *uppmaning* och *erbjudande*. Under rubriken om påståenden nämns tre undantag på den allmänna regeln att finitet alltid intar andra platsen i sattschemat (s. 50). De två första undantagen är fall av ellips där subjektet utelämnas, nämligen i samordningskonstruktioner där subjektet är detsamma i andra som i första ledet (t.ex. *Han tittade upp och såg mig*) å ena sidan och i informella sammanhang (t.ex. *Hörde Carolas bidrag för en stund sen*) å den andra. Som tredje undantag nämns – något egendomligt – satser med rak ordföljd som i själva verket borde ha omvänd ordföljd i och med att ett annat satsled än subjektet intar fundamentalsplatsen såsom t.ex. förekommer i Rinkebysvenska (t.ex. *Idag det var sista sommarlovsdagen*). Kan dylika fall verkligen betraktas som undantag på de regler som gäller för svenskt standardspråk? Hör inte be-

skrivningen av typiska drag hos s.k. förortssvenska hemma i en diskussion om sociolekter?

Kapitlets andra huvuddel handlar om modalitet. Förutom de vanligaste uttrycken för modalitet – modala verb och satsadverbial – nämns så kallade modalitetsmetaforer där modalitet uttrycks i en extra sats.

Kapitlen 4 och 5 ägnas åt den ideationella metafunktionen. Den erfarenhetsmässiga betydelsen utgör temat för det fjärde kapitlet, medan den logiska betydelsen behandlas i det femte kapitlet. Det fjärde kapitlet tar avstamp i en utförlig beskrivning av *processer* och deras *deltagare* och *omständigheter*. De fyra processtyperna (materiella, mentala, relationella och verbala) beskrivs var för sig i en separat rubrik. Det är något förvirrande att man plötsligt ser termerna *aktören* och *målet* vid sidan av *förstadedeltagare* och *andradeltagare* (s. 77). För läsaren är det inte helt tydligt om dessa kan likställas. Det hade kanske varit bra att vänta med att införa termerna tills på s. 80 där det blir mycket tydligare vad de står för.

Författarna diskuterar vidare att det ibland är svårt att dra tydliga gränser, bl.a. mellan mentala och materiella processer (s. 88). Att verbet *titta* i meningen *han tittade på tv hela kvällen* snarare ska klassificeras som en materiell process än en mental går jag helt med på – i förklaringen hade författarna eventuellt kunnat gå ett steg längre genom att kontrastera verbet *titta* med verbet *se* som återspeglar en mental process. Att verbet *känna* i meningen *Mannen [...] kände med en hand i luften varifrån vinden kom* klassificeras som en mental process kan jag däremot inte helt gå med på. Handlar det inte snarare om en materiell process? Som författarna själva säger betyder meningen att mannen lyfter handen för att känna var vinden kommer ifrån, vilket ger uttryck för en 'materiell handling'. Det är i övrigt inte ovanligt att vissa verb kan få olika tolkningar beroende på kontexten – dessutom är det ju precis funktion och pragmatik som är så centrala i den funktionella grammatiken – som är fallet för ver-

bet *känna*, jfr *Han kände sig orolig* där *känna*, till skillnad från verbet i den föregående meningen, skulle kunna tolkas som en mental process. Skillnaden lär också ligga i närvaron/frånvaron av en viss kontrollfaktor. Längre fram i avsnittet om relationella processer medges att vissa verb ibland kan tolkas som två olika processtyper, beroende på sammanhanget (s. 91). En tydlig sammanfattande översikt på sidan 102 avrundar diskussionen om de olika processtyperna.

Resten av kapitlet behandlar *omständigheter* (adverbial som ger upplysningar om t.ex. plats och tid) och *agentivitet*. Diskussionen om agentivitet känns som något förenklad. Jag saknar t.ex. en tydlig definition av vad en agent är. Det skrivs visserligen att det är den deltagare som orsakar processen, men vad innebär 'orsaka': gör denna deltagare då någonting aktivt eller kan den också vara passiv eller omedveten orsak till processen?

Kapitel 5 handlar som sagt om den logiska betydelsen som även den utgör del av den ideationella metafunktionen. Kapitlet börjar med att klargöra att denna typ av betydelse överstiger satsgränsen och presenterar en bra och översiktlig genomgång av olika typer av satser som kan kombineras på olika sätt. Resten av kapitlet ägnas åt utvidgning och anföring som är de två huvudtyperna av logiska betydelsereationer.

Den tredje metafunktionen, den textuella, utgör ämnet för kapitel 6. Centrala begrepp här är *tema* och *rema*. Det fokuseras framförallt på begreppet tema som beskrivs ingående utifrån dess betydelser i olika satstyper (t.ex. frågesats). Här anknyts också till de tidigare nämnda begrepp som beskriver positioneringarna i de olika metafunktionerna som bl.a. förstadedeltagare (den ideationella metafunktionen) och subjekt (den interpersonella metafunktionen). Författarna ger också exempel på hur man som språkbrukare kan använda sig av vissa strategier (t.ex. att man flyttar subjektet från tematill remaplats) för att t.ex. framhäva något. Därmed illustreras också

vikten av temaanalys för textanalys.

Efter den detaljerade beskrivningen av de olika metafunktionerna i de föregående kapitlen, presenterar kapitlen 7 och 8 en genomgående analys av några konkreta kommunikationssituationer, en skriven myndighetstext respektive ett samtal mellan ungdomar. Det illustreras bl.a. rikligt hur grammatiska metaforer fungerar i språket.

Slutkapitlet innehåller en beskrivning av de viktigaste tillämpningsområdena för den systemisk-funktionella grammatiken samt tips för vidare läsning.

Boken avslutas med ett termregister som ger en översikt över de olika svenska termer som används i denna beskrivning av SFG. För varje term ges en kort definition samt en sidhänvisning. Dessutom uppges de motsvarande termerna på engelska, danska och norska, vilket är en absolut fördel för den läsare som sedan tidigare är förtrogen med t.ex. de engelska termerna eller som kan tänka sig läsa mer om denna teori på de andra språken.

*

Sammanfattningsvis kan sägas att boken har lyckats mycket väl med målsättningen om att vara en introduktionsbok om SFG. Teorin beskrivs på ett överskådligt sätt utan att man förlorar sig i detaljer och den allmänna strukturen är logisk och översiktlig – även om det hade varit trevligt med en något mer detaljerad innehållsförteckning samt en bibliografi. Språket i boken är tillgängligt och flytande – om man bortser från några enstaka korrekturfel – och nya begrepp definieras noga. Mycket positivt är också användningen av förtydligande tablåer som visualiserar förhållandet mellan olika begrepp. Flera korshänvisningar i texten underlättar läsningen och gör dessutom att boken inte behöver läsas linjärt utan att det går bra att läsa ett kapitel i taget i den ordning man själv väljer. Detta medför samtidigt att boken även kan fungera som ett sorts referensverk. Boken är hursomhelst ett måste för alla som vill bekanta

sig med den systemisk-funktionella grammatiken på svenska.

Gudrun Ranvoens, Universiteit Gent

¶ Karel Eisses, *160 jaar (in de voet)sporen van Søren Aabye Kierkegaard: Kierkegaard in het Nederlands taalgebied van 1846-2006*. Utrecht: Kei-producties / Haren: Boomker, 2007. 194 p. Ill. ISBN 978-90-71809-73-6. Prijs € 20,- excl. verzendkosten.

Elke verzamelaar kent de drang om zijn collectie compleet te maken. Of het nu om dinkytoys of om prentbriefkaarten van oud-Rotterdam gaat, de echte collectioneur zal niet rusten voordat hij dat ene Jaguarmodel of die ansichtkaart van De Boompjes te pakken heeft. Sterker nog, “het hebben van de zaak is het einde van ’t vermaak”.

Eens te meer geldt dit voor een bibliograaf. Deze verzamelt namelijk niet eens concrete zaken, maar slechts beschrijvingen daarvan, en toch wordt ook hij gedreven door de zucht naar volledigheid. Terwijl een bibliografie eigenlijk niet meer dan een hulpmiddel is, wordt ze voor hem gaandeweg een doel, en hij is innig gelukkig wanneer hij zelfs maar een summiere verwijzing in een obscuur blaadje ontdekt. Ondergetekende spreekt hier uit ervaring, want in een grijs verleden heeft hij een bibliografie van en over Deense literatuur in Nederland samengesteld, met 2544 deels belangrijke maar deels ook uiterst triviale nummers.

Een scheiding tussen relevante en irrelevante nummers lijkt dan ook voor de hand te liggen. Het probleem is echter dat wat aanvankelijk triviaal lijkt, later voor de receptie heel belangrijk kan blijken en dat vaak pas het receptie-onderzoek aan de hand van de in

de bibliografie beschreven publicaties duidelijk maakt wat van belang is en wat niet.

In dit verband is de bibliografie *160 jaar (in de voet)sporen van Søren Aabye Kierkegaard : Kierkegaard in het Nederlands taalgebied van 1846-2006* van Karel Eisses uiterst welkom als hulpmiddel voor de Kierkegaardreceptie in Nederland en Vlaanderen. Als amateur (Eisses is bioloog) heeft de auteur een prestatie verricht waarvoor filosofen, theologen, literatoren en scandinavisten hem grote dank verschuldigd zijn. Na een gebrocheerde voorpublicatie uit 1998 heeft hij thans een fraai vormgegeven boek gepubliceerd, met illustraties van Kierkegaardspecialist Wim Scholtens, waarin hij duizenden Nederlandstalige Kierkegaardvertalingen, -studies en -verwijzingen in kaart heeft gebracht.

Achtereenvolgens bevat het boek verwijzingen naar: I. oorspronkelijk werk in chronologische volgorde; II. Nederlandse vertalingen van complete werken of fragmenten, met inleidingen en annotaties; III. proefschriften, doctoraalscripties, monografieën, essaybundels, filosofische inleidingen en handboeken; IV. Artikelen in tijdschriften en kranten; V. recensies in tijdschriften en kranten; VI. sporen in encyclopedieën en handboeken, boeken en literaire werken; VII. sporen in kranten en tijdschriften; VIII. Werken van Kierkegaard (Internationaal): bibliografieën, nieuwsbrieven, websites.

In de inleidende “Bibliografische Annotaties” geeft Eisses alvast een overzicht van de inhoud en van hieruit af te leiden conclusies over de hoofdlijnen in de Nederlands/Vlaamse Kierkegaardreceptie. Onder andere maakt hij hierbij gebruik van het proefschrift van G.D. van den Bos over de Nederlandse Kierkegaardreceptie van 1880 tot 1930, waaruit blijkt dat de belangstelling vooral theologisch van aard was en grotendeels beperkt bleef tot de kring van Noord-Nederlandse protestanten. Katholieke en Vlaamse belangstelling was zo goed als afwezig. Eisses vervolgt met een

overzicht van de volgende periodes: 1930-1945 uitbreiding naar andere vakgebieden; 1945-1970: existentialisme en gedenkjaren; 1971-2006: algemene bekendheid. Voorts behandelt hij kort de tendensen in de vertalingen, de Kierkegaardreferenties op radio, tv, film, beeldende kunst, theater, muziek, literatuur, de pers en op het internet.

160 jaar (in de voet)sporen van Kierkegaard is met dit alles een zeer volledig werk. Ik ben ervan overtuigd dat Kierkegaard buiten Denemarken nergens zo gedetailleerd in beeld is gebracht als in deze bibliografie. Onderzoekers zullen er zonder twijfel veel profijt van trekken. Het is te hopen dat een promovendus mede op basis van Eisses' werk een vervolg schrijft op het proefschrift van Van den Bos, waarin met name een antwoord wordt gegeven op de intrigerende vraag waarom de Nederlandse Kierkegaardspecialisten van na de oorlog vrijwel allemaal katholieken waren.

Een paar kritische noten. Hoofdstuk I (Oorspronkelijk werk in chronologische volgorde) had mijns inziens als bijlage moeten worden opgenomen en niet als onderdeel van de eigenlijke bibliografie. Het gaat hier immers niet om bestaande Nederlandse publicaties, maar om een vertaald overzicht van wat Kierkegaard in het Deens heeft gepubliceerd. Bovendien was het wenselijk geweest als hierin steeds eerst de Deense titel was genoteerd en pas daarna de vertaling. De originele Deense titels ontbreken nu, zodat bijvoorbeeld een lezer die zich afvraagt of het door hem gevonden werk met de titel *Enten – Eller* in het Nederlands is vertaald, hier geen antwoord vindt. Ook de internationale bibliografieën en websites in hoofdstuk VIII horen in een bijlage thuis.

De bibliografische volgorde in de verschillende hoofdstukken is niet consequent. In hoofdstuk I hanteert Eisses een chronologische volgorde; in hoofdstuk II ook, maar het gaat hier om de volgorde van de originele publicaties en niet om de chronologie in Nederland en Vlaanderen; de hoofdstukken III en IV staan alfabetisch op

naam van de schrijver; hoofdstuk V is weer chronologisch en VI en VII zijn weer alfabetisch. De logica hiervan ontgaat mij, en in elk geval was in verband met de verschillende volgordes en de spreiding over acht hoofdstukken een alfabetisch naamregister wenselijk geweest.

Deze paar opmerkingen nemen echter niet weg dat deze bibliografie een welkome aanwinst is, die zeker zijn diensten zal bewijzen.

Diederik Grit, Maastricht

¶ Bo Elbrønd-Bek: *H.C. Andersens gåde. Studier i H.C. Andersens eventyr og historier*. København: Multivers, 2006. 508 sider. ISBN 978-87-7917-108-4.

Hovedtitlen refererer til hovedstykket, der optager halvdelen af den store bog og også tilgodeser, hvad der er hovedærinde: at søge et svar på, hvori H.C. Andersens gåde bestod – og som stykkets undertitel (‘Om den psykoseksuelle identitetsproblematik fra ‘Prindsessen paa Ærten’ til ‘Iisjomfruen’’) antyder, er der tale om en psykoanalytisk inspireret undersøgelse, dog vel at mærke således, at opmærksomheden retter sig mod teksterne og eftersøger deres centrale tematik i forståelsesøjemed frem for at bruge dem alene til dokumentation af ‘biografisk virkelighed’.

Den biografisk orienterede H.C. Andersen-forskning har som bekendt domineret billedet og efter Bo Elbrønd-Beks opfattelse afledt opmærksomheden fra, hvad sagen burde dreje sig om. Adskillige forskere har endda brugt forfatteren ‘som projektions-skærm’, således at fremstillingerne snarere belyser de pågældendes

identitetsproblemer end det Andersen'ske forfatterskab.

Eksemplifikationen gives i bogens to sidste studier. 'Den biografiske fejlslutning eller Historien om et fademord. Elias Bredsdorff vs Hans Brix' tager udgangspunkt i den disputats fra 1907, som kan siges at have grundlagt den litteraturvidenskabelige udforskning af forfatterskabet. Fremstillingen kører af sporet i og med, at den præsterer en ofte voldsom reduktion af digterens håndtering af virkelighedsstoffet og dermed jo også egentlig af hans evne og vilje til "fri kombination". Paul V. Rubow når i sin betydningsfulde bog fra 1927 videre uden dog at frigøre sig fra sin "biografiske bedreviden", og det til trods for, at hans anliggende netop er det formæssige og sprogligt-stilistiske. Hvor Brix identificerer den lærde mand i 'Skyggen' med H.C. Ørsted, identificerer Rubow kongesønnen i 'Klokken' med den store fysiker, i begge tilfælde uden tekst-hjemmel. Den biografiske tradition fortsætter hos Elias Bredsdorff, til trods for, at han i et sent festskriftbidrag (1978) langer voldsomt ud efter Brix, som Elbrønd-Bek viser i et hævn tog med baggrund i professorens ligeså morderiske fremfærd mod Bredsdorff ved den afsluttende universitetseksamen. Det er nu pointen, at Bredsdorffs "fademord", forskudt fordi han i barndommen mistede sin egen far, ikke bringer ham fri af "det forskningsfelt, som dyrkere af den historisk-biografiske metode interesserer sig for".

Det andet eksempel er Dag Heedes *Hjertebrødre. Krigen om H.C. Andersens seksualitet* (2005), et i amerikansk queer theory forankret forsøg på at vriste digteren ud af den dominerende tradition for at se ham som en af heteroseksualitetens uheldige helte. Heede har sin egen tradition, der bagom biografier fra de seneste par årtier af Jackie Wullschlager (2000) og Jens Andersen (2003) samt disputater af Vilhelm von Rosen (*Månens Kulør*, 1993) og Heinrich Detering (*Die offene Geheimnis*, 1994) rækker tilbage til Albert Hansens Andersen-artikel 'Beweis seiner Homosexualität' (1901). Elbrønd-Bek afviser under titlen 'En fisselette i fissebelysning. Om anal-

fikseret litteraturforskning' synspunktet og skyder Dag Heede i skoene, at der i praksis er tale om "en rationalisering af forskerens psykoseksuelle identitetsproblem". Dommen falder på baggrund af en endevending af Heedes bevisførelse for, at Andersen i f.eks. i de to tidligste romaner skaber trekantskonstellationer, hvor hjertevenner forenes og kvinder, der udgør en trusel, omfattes med had og udsættes for "likvidering" – og i sit eget liv fortrinsvis indlod sig med kvinder, som han reelt umuligt kunne gifte sig med.

Hovedstykket om H.C. Andersens gåde indledes med nogle principielle overvejelser vedrørende fortolkning. Den "egentlige" fortolkning fordrer af fortolkeren, at han "bliver bevidst om sin specielle måde at opfatte på", at han involverer og engagerer sig, frem for blot at besøge "poesiens forgemak", og at han er villig til at "påtage sig smerten ved at anfægte og modsige de aktuelle forvaltere af fagets tradition". Hvad angår gåden, så udgjorde den et projekt allerede for Andersen selv, som beflittede sig meget på at komme overens med sit sinds besynderligheder, og da ganske særligt "med livets og dødens elementære problemer" (med Ib Ostfeldts formulering). Seksualiteten forbindes gerne med død, og det er nu Elbrønd-Beks bud på denne forbundethed, at den har rod i pubertetsoplevelsen i det trange hjem af moderens seksuelle udfoldelse sammen med hendes mand nr. 2, en med vold associeret tabserfaring, som kommer forskudt til udtryk. F.eks. netop i 'Prindsessen paa Ærten', som selvfølgelig handler om andet og mere end blot ømskindethed. Den er "en forskudt urscenefantasi", hvor voldsaspektet accentueres gennem en henrettelse overværet i treårsalderen og naturligvis først forsøgt bearbejdet senere.

Efter denne startpunktsetablering foretager Elbrønd-Bek en gennemgang af udvalgte eventyr og romaner fra de par tiår, hvor Andersen kunstnerisk set var "på toppen". Gennemgangen er massivt dokumenteret med mange og lange citater fra både primærtekster og sekundærlitteratur. Specielt trekantsmotivet, triangu-

leringsforkærligheden, belyses grundigt, i liv som i digt. F.eks. analyseres Riborg Voigt-forelskelsen på ny i dialog især med Klaus P. Mortensen (*Svanen og Skyggen*, 1989). Ved forfatterskabets afslutning sker "sammenkoblingen af liv og død i form af kunstnerisk sejr og angst for kønslivet" i den lille roman *Lykke-Peer*. Især analyseres 'Isjomfruen', hvor Rudys seksualangst omsætter sig til svimmelhed og fører til hans død i titelfigurens gletcherspalte – "den dræbende Natur-Magt", som afstedkommer også de forudgående tabsoplevelser (moderen, farbroderen). En fantastisk, flammende alpeglød på tærsklen til bryllupsforeningen har som bagside heltens død for isjomfruens kys. "Glædens Fylde" slår over i "Smertens Væld", med tekstens egne ord. Bjørnstjerne Bjørnson skrev til Andersen om denne slutning, at tanken om to elskendes adskillelse på lykkens højde dog var ganske hjerteløs.

Gådeudredningen videreføres i betragtninger over Andersens omsætning af det truende mand/kvinde-forhold til et håndterligt broder/søster-forhold (i livet med Andersen/Jenny Lind-forholdet som karakteristisk eksempel, i kunsten med f.eks. Kaj/Gerda-forholdet i "Sneedronningen"), samt over den fiksering af kønsangsten, som finder sted, også under indtryk af gymnasieoplevelser af en offentlig henrettelse samt af fru Meislings forførelsesforsøg og eskapader, erindret på skrift i *Improvisatoren* gennem den lidenskabelige Santas attack på Antonios dyd, mens Vesuv erupterer.

Endelig kommer Elbrønd-Bek til "de følsomme venskaber", som jo har været *hot stuff* i mange især nyere Andersen-fremstillinger. Forholdene sammenlignes med broder/søster-forholdene. Argumentet for heteroseksualiteten er her, at følsomheden, om den havde haft erotisk ladning, måtte have givet anledning til manifestationer af det indkredsede traume. I klar konflikt med Jens Andersens udlægning, hvor f.eks. Otto/Vilhelm-konstellationen i *O.T.* læses som "en direkte afspejling" af forholdet mellem H.C. Andersen og Edvard Collin. "Hvis der havde været homoseksuelle drifts-

ønsker eller fantasier på spil i forhold til H.C. Andersens følsomme mandevenskaber, ville traumet have manifesteret sig, men det gør det aldrig,” hedder det opsummerende allerede i forordet.¹

De to resterende artikler fokuserer på amputations- og kastrationsmotivet samt på oprørspotentialer specielt i eventyrene. En let kendelig gestaltning af det nævnte motiv forekommer i *Improvisatoren*. Efter moderens død overværer Antonio en samtale, hvor onkel Peppo lufter tanken om at invalidere ham, så han kan blive en god tigger – på samme vis, som man i ældre tid producerede kastratsangere. Elbrønd-Bek relaterer forholdet til det tidlige fadertab, der avlede en følelse af mindreværd og angst for at komme til kort, et traumatisk forhold, der f.eks. ytrede sig som hundeanngst, ofte noteret i dagbøgerne og brevenes livsbogholderi, men også ved flere lejligheder håndteret med glimt i øjet. F.eks. overvinder Niels Bryde i *At være eller ikke være* sin fobi, ja, reddes til sidst af sin Hvaps! Og i *Fyrtoiet* er det jo ligefrem de tre hunde, som gør store øjne og afstedkommer den sluttelige Bakhtin'ske omvendning af samfundets traditionelle orden.

Dette fører over i artiklen om oprørspotentialer. Den samtidige kritik tog som bekendt forbehold over for de i folkelig tradition forankrede tidlige eventyr med intenderet barnligt publikum. Moralen stødte an i det borgerlige samfund, hvori Andersen jo så gerne ville integreres. Elbrønd-Bek læser *Lille Claus og store Claus* med omhu og afviser en marxistisk forklarings reduktionisme, således som den fungerer i Peer E. Sørensens væsentlige bog *H.C. Andersen & Herskabet* (1973). Også *Svinedrengen*, *Klods-Hans*, *Hvad Fatter gjør, det er altid det Rigtige* og *Loppen og Professoren* bidrager til oprøret mod pænhedsnormaliteten med dens fornægtelse af det snavsede, seksuelle og ekskrementelle.

Skam få den, der tænker ilde om intellektuelt “oprydningsarbej-

---

¹ Leo Ottosen, *H.C. Andersens seksualitet*, Farso: Risgaard, 2007, 166 s.

de”. Bo Elbrønd-Beks fremstilling er nøjeregnende og har akribien i orden. Tonen er karsk. Det noteres gerne, hvad forgængere har misopfattet eller ikke har haft blik for. En del af diskussionen og dokumentationen er forlagt til noteafsnittet (s. 373-489), hvor fejlfortolkninger “systematisk bliver blotlagt”. Problematisk forekommer fra tid til anden det anvendte begreb om forskydning. Det forskudt traumatiske kendes på udebleven bearbejdelse, men hvorfor kommer et traume til udtryk f.eks. som hundeangst? Der forekommer også nogle vel letkøbte formuleringer af typen “skoven symboliserer det ubevidste”. Sådanne henvisninger til traditionel psykoanalytisk tolkningsfremfærd skurrer i en analyse, der insisterer på sammenhængs- og helhedsforankring. Enkelte samtidsreferencer kan forekomme overflødige, f.eks. at professoren slipper bort fra de vildes land “ligesom” Léon Gambetta undveg fra Paris under belejringen i 1870. Kuriøst forekommer den udstrakte brug af “fuldt navn”, f.eks. ”Johan Ernst Sigismund de Mylius” (fire gange, vel fordi artiklerne ikke er tænkt til én bog). Litteraturlisten er kronologisk – det afspejler forskningshistorikken, men besværliggør hurtig anvendelse.

Aage Jørgensen, Mårslet

¶ *Strindberg on Drama and Theatre: A Source Book*. Selected, translated, and edited by Egil Törnqvist and Birgitta Steene. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2007. 256 Pp. ISBN: 9789053560204

Strindberg on Drama and Theatre is a very welcome book for all of us teaching Nordic drama and theatre outside of Sweden: finally we

will have a clearly structured source book with all of Strindberg's most significant writings on drama and theater in one readable English translation. It is not a surprise that the idea to this book was conceived by such respected Strindberg scholars and teachers as Egil Törnqvist and Birgitta Steene, each with extensive experience in teaching Strindberg and Nordic drama and theatre outside of Sweden, and each with several Strindberg books behind them. The selected texts are based in the latest scholarly editions, the 72-volume almost completed Strindberg's Collected Works (*Samlade Verke*) and the completed 22-volume edition of his letters. Törnqvist is credited with the selections and editing and Steene with the renderings into English, and each for critically scrutinizing each other's contributions. (Question: If both editors are equally responsible for the content, why are their names not listed in alphabetical order? Why is S[teene] listed after T[örnqvist]?)

This book will be a valuable resource for anybody dealing with theatre and drama. Strindberg as an influential innovator of modern drama is taught at most major drama and theatre departments at English-speaking universities. Yet little more than the preface to *Miss Julie* and the "Author's Note" to *A Dreamplay* have until now been readily available in English translation. Walter Johnson's translation *Open Letters to the Intimate Theater* from 1966 is long out-of-print, and his very stiff translations are a challenge to read today. Michael Robinson's two-volume annotated edition *Strindberg's Letters* from 1992 contain much of Strindberg's writing on translating and staging his plays, particularly in the letters to Emil Schering and August Falk, but Robinson's edition is not intended to be screened for statements on drama and theatre. The present book does therefore come in very handy and it will certainly become indispensable in courses dealing with Nordic drama at English speaking universities.

The Introduction covers a lot of ground, again to be expected

from Törnqvist and Steene. It gives an excellent overview of Strindberg as a dramatist and places the longer texts and shorter excerpts in their necessary context. It also highlights interesting aspects of Strindberg's creative genius and personality, such as that Strindberg, in contrast to other influential innovators of drama, had relatively little practical experience in the theatre. Indeed, he rarely even went to the theatre, a fact which Gösta Bergman has attributed to Strindberg's shyness to appear in public. But rather than restrain Strindberg's dramatic creativity and serve as a disadvantage, this lack of practical experience seems to have freed him from the physical restrictions and crude technical equipment of the contemporary stage, and allowed him to dream up techniques which today we might call cinematic, and which would not be possible to realize until much later.

The main section of the book deals with the relevant texts by Strindberg on drama and theatre. They are chronologically presented and sectioned into decades, which makes it easy to orient yourself. Readers, who are looking for thematically connected texts, can go to the subject index at the end. There is also a Name and Title Index. New to an English reading public should be such essays as 'On Modern Drama and Modern Theatre' from 1889, articles published in French newspapers 1894-95, an undated draft from Strindberg's literary remains with the title 'A Effective Drama', and excerpts from his *Occult Diary*. There is plenty material here to add new perspectives on Strindberg as a dramatist.

The main section is followed by a complete list of all sixty-two plays written by Strindberg, again chronologically listed according to the year they were written, with the titles in the original Swedish and in English, German, and French translations, with notations of the dates of first publications and world premieres.

A somewhat weak aspect of the book are the short and terse explanatory endnotes. Two explanations of Latin expressions sur-

prised by deviating from the expected standard translations. Note 161: “*invita Minerva*” (= “Minerva being unwilling”) is an excuse an artist might claim if s/he feels uninspired, thus meaning “without inspiration.” It is explained as “against the grain.” In note 161, the translation of “*Nulla dies sine linea*” is given as “No day without its line” which sounds a bit cryptic to my ears. The standard translation of this expression (which also happened to be the motto of Zola) is more commonly given as “No day [should go by] without [writing] a line.” But no book is without a flaw or reason for a reviewer to complain. In conclusion: This is a book to highly recommend to anybody interested in Strindberg as a dramatist. I predict that it will soon find its way into course reading lists at English speaking universities.

Lotta Gavel Adams, University of Washington Seattle

¶ Carol Gold. *Danish Cookbooks. Domesticity & National Identity, 1616-1901*. Seattle: University of Washington Press / København: Museum Tusulanums Forlag, 2007. Pp. 220. Ill. ISBN 978-0-295-98682-1.

‘Rød grød med fløde’ ziet er voor velen buiten Scandinavië niet alleen uitheems uit, maar menig oor herkent evenmin weinig wanneer deze Deense woorden worden uitgesproken. De Denen beschouwen de juiste uitspraak [røð grøð með flø:ðə] als een proeve van nationaliteit, dan wel van een uitstekende beheersing van het Deens. Bovendien onderstrepen zij het nationale karakter van het gerecht graag door te wijzen op de overeenkomst in kleuren tussen de rode vruchtenpap met witte room en de Deense vlag: het meest

populaire nationale symbool in Denemarken. Deze kwestie van nationale identiteit en nationale keuken is een van de thema's die nader worden geëxploreerd in de studie over Deense kookboeken van de hand van Carol Gold, hoogleraar geschiedenis aan de University of Alaska Fairbanks (VS). Gold onderzocht een 150-tal Deense kookboeken die verschenen tussen 1616 en 1901.

Gold onderscheidt aan de hand van doelgroep en agenda drie periodes. In de eerste periode, vanaf het begin van de zeventiende eeuw tot het midden van de achttiende eeuw, richtten de kookboeken zich tot professionele koks die werkten bij welgestelde families. In de daaropvolgende periode tot het midden van de negentiende eeuw, was het aantal vrouwelijke auteurs toegenomen en spraken zij voornamelijk huisvrouwen en huishouders aan die behoorden tot de bourgeoisie. Daarnaast bevatten de boeken veel aanwijzingen, onder meer hoe een huishouden te besturen en hoe een goede omgeving voor het gezin te creëren. De recepten en aanwijzingen waren zo uitgebreid omdat de doelgroep vermoedelijk nog niet geheel vertrouwd was met het koken en het besturen van een huishouden. De derde periode, tot slot, vangt aan in het midden van de negentiende eeuw en eindigt aan het begin van de twintigste eeuw. De kookboeken die nu vooral door vrouwen werden geschreven, richtten zich tot grote en kleine huishoudens en verloren hun pedagogische inslag goeddeels. Zij bestaan uit opsommingen van recepten.

De twee centrale aandachtspunten in het werk van Gold zijn interessant. Eerst richt de studie zich op het ontstaan van een burgerlijke middenklasse vanaf het midden van de achttiende eeuw. Het betrof hier een grote groep van niet-adellijken die economisch zelfstandig waren en maatschappelijk steeds invloedrijker werden. Er vond een scheiding in de samenleving plaats tussen een publieke sfeer waarin met name mannen werkzaam waren en in een private, huiselijke sfeer waarin de vrouw in toenemende mate werd terug-

gedrongen. Met deze burgerlijke samenleving kwamen nieuwe deugden centraal te staan die de vrouw, als verantwoordelijke voor het huishouden en de organisatie ervan, in de huiselijke omgeving moest waarborgen. Deze taak komt zeer duidelijk naar voren in de kookboeken en naast de recepten bevatten zij dan ook lessen voor deze nieuwe rol. Aan het einde van de achttiende eeuw doceerde een kookboekauteur als volgt:

Het juiste bestuur van de keuken is zonder twijfel een van de belangrijkste huishoudelijke taken. Elke redelijke huisvrouw maakt het dan ook tot haar prioriteit, niet alleen om zorg te dragen voor orde en financiën, maar ook voor gezondheid, goede smaak en fatsoen. Het strekt de goede huisvrouw tot eer om overal toezicht op uit te oefenen, en alles goed gebruiken is in het voordeel van haar en haar familie, aangezien een slechte economie niet alleen bron is van veel onaangenaamheden, maar ook het welzijn van haar en haar familie ondermijnt. (p. 62)

Het tweede aandachtspunt betreft de nationale toon die de kookboeken kregen vanaf het midden van de achttiende eeuw. De nadruk kwam steeds meer te liggen op de consumptie van inheemse producten en het gebruik van vermeend Deense recepten en bereidingswijzen. Deze aandacht strookt met de opkomst van nationale voorstellingen onder de verlichte burgerij. Maar rond 1850 verdwijnt de openlijk nationale toonzetting uit de kookboeken. Gold verklaart deze verschuiving door te stellen dat in deze periode de Deense samenleving volledig Deens is geworden en het nationale daarom niet meer een centraal onderwerp is (p. 106). Deze conclusie is opmerkelijk in het licht van de samenvatting van het nationalisme-onderzoek die Gold biedt. Terecht benadrukt zij dat de territoriale reductie van Denemarken (verlies van Noorwegen in 1814, van Sleeswijk en Holstein in 1864) bijdroeg aan de nationale zelfdefinitie en – zo zou ik willen stellen – de Deense nationaliteit

en cultuur vooral culturele en morele dimensies gaf. Dat betekende overigens niet – zoals Gold suggereert – dat de Deense identiteit niet werd geconstrueerd in oppositie tot de ander (in het bijzonder Duitsland). Het verlies van metname het hertogdom Sleeswijk en de daarmee samenhangende bloei van het volkshogeschoolwezen resulteerde in een nationale opwekking die zich pas vanaf de tweede helft van de negentiende zou manifesteren onder de lagere maatschappelijke lagen. Dat de kookboeken tegen deze tijd hun nationale toon verloren betekent dan ook niet dat de samenleving volledig Deens was. Deze verschuiving moet eerder worden verklaard uit het nieuwe doel van het kookboek: een transformatie van opvoedkundig instrument naar een culinair naslagwerk.

Puttend uit een rijke bron schrijft Gold op onderhoudende wijze en met kennis van zaken. *Danish Cookbooks* schetst scherp de veranderende rol van vrouwen in de burgerlijke samenleving en toont eens te meer het constructivistische karakter van nationale identiteiten. Het zwaartepunt van de studie ligt daarmee op de tweede helft van de achttiende eeuw en op de eerste helft van de negentiende eeuw. In haar handen groeien de kookboeken uit tot historische bronnen waarin maatschappelijke veranderingen tot uitdrukking komen en wordt duidelijk hoe de auteurs met hun boeken wilden bijdragen aan sociale transformaties. Nu is de mate van invloed van de kookboeken op de samenleving niet direct meetbaar. Maar zouden we de kookboeken plaatsen in een breder pedagogisch program van de bourgeoisie gericht op de opvoeding van de natie, dan is het hoogst aannemelijk dat zij bijdroegen aan transformaties in de negentiende-eeuwse samenleving.

De kookboeken bevatten daarnaast allerhande informatie. Zij vertellen onder meer over de veranderende tafelmanieren in het midden van de negentiende eeuw, toen gerechten steeds vaker op-eenvolgend werden geserveerd (*service à la russe*) in plaats van dat meerdere gerechten gelijktijdig op tafel stonden (*service à la française*).

Eveneens wordt duidelijk hoeveel verschillende kruiden werden gebruikt in de zeventiende-eeuwse keuken. Komijn, anijs, saffraan, nootmuskaat, kardemom, gember en kaneel gaven smaak aan het eten. Hieruit blijkt het internationale karakter van het handelsverkeer. De smaakmakers konden bovendien voorzien in een gemis want, aldus een anonieme kookboekauteur in 1616, met de zondeval was de aarde verdoemd en de gewassen benaderden niet meer de omvang en smaak die ze anders hadden gehad.

De studie is ingedeeld als een uitgebalanceerd menu, beginnend met een amuse en eindigend met chocolade. Tussen de gerechten door worden enkele intermezzo's geserveerd waarin een variëteit aan thema's aan de orde komen als de voorwoorden van kookboeken, foto's van de Deense vlag, recepten voor brood en kaarten van Denemarken. Hoewel daardoor wel het aantal herhalingen toeneemt, bieden de tussendoortjes een goede proeverij van het bronnenmateriaal en zijn zij vooral handig wanneer de aangehaalde kookboeken hierin uitgebreid worden geciteerd. In de lopende tekst is de naam van een auteur en titel van een kookboek dan vaak voldoende om te weten uit welke periode een boek stamt. Het gebruik van voetnoten zou het heen en weer bladeren helemaal overbodig hebben gemaakt.

Het mag opmerkelijk zijn dat in een monografie over kookboeken de smaaksensatie geen rol speelt. Voorzover de auteur de gerechten al heeft uitgeprobeerd, rept zij hierover niet. *Danish Cookbooks* is dan ook niet bedoeld als gastronomische beleving maar is wel een zeer geslaagde intellectuele beleving die bovendien de kookboeken ontsluit als nieuwe en waardevolle bron voor veel meer dan alleen de Deense keuken.

Nikolaj Bijleveld, Rijksuniversiteit Groningen

¶ Hans Henrik Møller og Mette Siersted (red.). *Litteraturhistorie i en kanontid. Klassiske tekster – praksis i undervisningen*. København: Alinea, 2008, 238 Pp. ISBN 978-87-23-02618-7.

Der er sagt og skrevet meget om forholdet mellem litteraturhistoriens teori og praksis, siden David Perkins med bogen *Is Literary History Possible?* (1992) anfægtede disciplinens videnskabelige fundament. Det mest omdiskuterede metodiske greb er kanondannelsen, dvs. udvælgelsen af forfatterskaber og værker, der på bekostning af andre skal fremhæves som repræsentative for en periode, genre, stilart etc. I kølvandet på offentliggørelsen af regeringsinitiativet *Dansk litteraturs kanon* (2004), som indeholdt forslag til obligatoriske og vejledende lister over forfatterskaber til brug i danskundervisningen i folkeskoler samt på gymnasiale uddannelser, blev litteraturhistorien fanget i en hidsig kulturkamp, hvor spørgsmålet om litterær kvalitet druknede i beskyldninger om alt fra statslig indoktrinering over lyssky nationalisme til aktiv kønsapartheid.

Alligevel hersker der bred enighed om, at vi ikke kan undvære litteraturhistorien. Siden den romantiske historismes gennembrud i 1800-tallet har disciplinen stået som et centralt element i undervisningen ud fra betragtningen om, at litteratur er dannende og kulturbærende. Sådan er det fortsat. Ifølge udvalget bag *Dansk litteraturs kanon* har faget til formål “at udvikle elevernes omverdensforståelse og især deres kendskab til menneskers vilkår op gennem historien, både her og i andre kulturer”.¹ Det lyder helt fornuftigt, men hvordan overføres tanke til handling? Spørgsmålet tages op i *Litteraturhistorie i en kanontid*, som er udtryk for, at konstruktive og progressive fagdidaktiske visioner er på vej til at rejse sig fra kulturkampens slagmarker. Antologien udspringer

---

¹ <http://pub.uvm.dk/2004/kanon/>

af et forsknings- og udviklingsprojekt [...] som havde til hensigt at undersøge konstruktionen af litteraturhistorie, sådan som den ser ud og bliver praktiseret på tværs af landets uddannelsesinstitutioner. (s. 6)

Danskfaget står ifølge bidragerne over for en række afgørende didaktiske udfordringer, der – fra børnehave til universitet – går ud på at aktualisere kanoniske forfattere i en moderne kontekst.

Hans Henrik Møller reflekterer indledningsvis over det metodisk problematiske i at formidle litteraturens historie. I forlængelse af bl.a. David Perkins understreges det, hvordan den narrative litteraturhistorieskrivning har karakter af konstruktion med hyppige lån fra den fiktive fortællings principper, fx klassifikationer, selektioner, suspense-teknikker og metaforik. Essensen er, at selve konstruktionsgrundlaget må medtænkes i udarbejdelsen af tidssvarende arbejds- og undervisningsformer. Skal eksempelvis Johannes V. Jensen rige 1.g'eren fra Vestre Borgerdyd lidt mere end en høstblomst, bliver udfordringen at skabe et hermeneutisk link mellem fortid og nutid. Dette er – ifølge Hans Henrik Møller – ikke i tilstrækkelig grad muligt inden for rammerne af den traditionelle litteraturhistoriske pædagogik, hvor mødet mellem tekst og læser er defineret og reduceret af konstruktionens principper.

Det er bemærkelsesværdigt, at bidragerne ikke opfatter den officielle forfatterskabskanon som en begrænsning, men derimod en mulighed for åbent at diskutere og problematisere tidligere skjulte selektionskriterier samt – nok så vigtigt – sætte fokus på den didaktiske side af danskfaget. Mette Siersted ytrer sågar ønske om indførelsen af en børnebilledbogskanon, der kan være med til at fordrive den delvis forældede og brugsorienterede læsepraksis i landets børnehaver. Noget kunne altså tyde på, at det professor Torben Weinreich tidligere har kaldt en paranoid kamp mod kanon nu er afløst af interessen for at gå danskfaget efter i sømmene. Og her-

med er vi nået frem til selve antologiens eksistensgrundlag, nemlig pointeringen af, at kanonbestemmelsen samt de forkromede bekendtgørelser og formålsbeskrivelser *ikke* giver didaktisk og meto- disk vejledning, men derimod overlader dette centrale aspekt til den enkelte lærer/underviser. Kanondebatten har sat fokus på hvad og hvorfor, men negligeret det nok så vigtige *hvordan*.

Bo Steffensen redegør for, hvilke urealistiske fagdidaktiske kompetencer, der eksempelvis kræves af en folkeskolelærer i forbindelse med et undervisningsforløb om H.C. Andersen. Hvordan gør man Andersen vedkommende for eleverne? Hvordan skal man formidle hans dobbelttydige tekster? Hvordan overholder man overhovedet kravet om at udvælge en repræsentativ tekst? Hjælpen er ikke nær, og derfor bliver løsningen ofte, at der tages udgangspunkt i forhåndenværende litteraturhistoriske oversigter, antologier og læsninger. Hermed er vi tilbage ved konstruktionen, som putter litteraturen i kasser og fortæller os, hvad vi skal mene og tro. Bo Steffensen afgrænser her det centrale problemfelt: Hvordan undgår vi i en konkret undervisningssituation at fastlåse faget i konstruktionens ofte ekskluderende og finalt bestemte diskurs, der er ude af trit med ungdommens referenceramme og aktuelle virkelighed? Dette es- sentielle spørgsmål giver *Litteraturhistorie i en kanontid* faktisk flere kompetente og velbegrundede svar på.

Tilgangene og forudsætningerne er naturligvis forskellige, men den fælles pointe er, at elevernes møde med kanoniske forfattere som Blicher, Bang og Pontoppidan bør forberedes gennem grun- dige didaktiske betragtninger. Bidragene pendler overordnet mel- lem konkrete læsemetoder og videnskabeligt funderede strategier. Som eksempel på det første kan nævnes Gitte Holten Ingerslev, der på interessant vis forsøger at adressere Bangs *Ved Vejen* til nu- tidens gymnasieelever ved at inddrage dem aktivt i forskellige, sim- ple arbejdsformer. En mere teoretisk forankret tilgang introduceres af Thomas Illum Hansen, hvis såkaldte “procesorienterede littera-

turpædagogik” bygger på en bevidsthed om kognitive processer og sætter fokus på samspillet mellem et fænomenologisk og et litteraturhistoriografisk niveau. Fælles for de to indfaldsvinkler er dog bestræbelserne på at konfrontere elverne på elevernes præmisser – ikke på litteraturhistoriens eller lærerens.

Anders Bay kan med sit bidrag om Rifbjergs *Den kroniske uskyld* siges at bygge bro mellem de to yderpositioner. På baggrund af konkrete refleksionsspørgsmål, fx: “Er ungdommen i dag som den var dengang og som den altid har været?” (s. 231), forsøger Bay at skabe et hermeneutisk link mellem bog og læser, der både inkorporerer identifikation, tekstanalyse samt historisk ind- og udblik. Det raffinerede er, at spørgsmålene tager afsæt i receptionshistorien (fx Villy Sørensens kritik) og herved på et metaniveau medreflekterer selve den litteraturhistoriske konstruktion samt kanon- og dannelsesbegrebet. Som overordnet metodisk princip for et litteraturkursus ville dette imidlertid kræve et enormt forskningshistorisk overblik, som blot de færreste undervisere kan forventes at besidde. Lignende indvendinger kan rettes imod flere af antologiens bidrag, hvis tilgange – på den lange bane – fortsat stiller urealistiske fordringer til lærerens faglige og pædagogiske kompetencer. Og hvad for resten med tidspres samt den uhomogene elevflok? Tja, der er nok at forholde sig til, når det nu skal være.

Litteraturhistorie i en kanontid viser, hvorledes formidlingen af litteraturens historie op igennem undervisningssystemet foretages i etaper (lektioner) med afgrænsede fokusområder (forfatterskaber, perioder, genrer etc.). At bringe didaktiske og faglige visioner i samklang over et kontinuerligt undervisningsforløb er og bliver udfordringen. Når vi ikke sidder på vores kæpheste, springer vi ofte over, hvor gærdet er lavest og følger konstruktionens retningslinjer i bestræbelsen på at fremstille litteraturens komplekse historie bare nogenlunde sammenhængende og overskueligt. Vi står her over for fagets evindelige grundproblem, som naturligvis aldrig må accepte-

res betingelsesløst. Ved at mane til kritisk selvrefleksion er *Litteraturhistorie i en kanontid* derfor et kærkomment indspark i debatten om danskfagets fremtid. Det nyttige består netop i, at antologien ikke blot peger på uoverensstemmelser mellem de praktiserede arbejds- og undervisningsformer på den ene side samt kanonbestemmelserne og fagets formålsbeskrivelser på den anden, men tillige bidrager med (mere eller mindre) konkrete didaktiske input, som kommende og nuværende lærere/undervisere utvivlsomt vil kunne lade sig inspirere af. Dette er tiltrængt – også på universiteterne, hvor fagdidaktikken har været nedprioriteret siden ruder konge var knægt. Og her er professor Søren Schous indlæg om Johannes V. Jensens ‘Springeren’ desværre *ikke* undtagelsen, der bekræfter reglen. Læsningen og fokusområderne er såmænd ganske glimrende, men *hvordan?*

Henrik B. Thomsen, Rijksuniversiteit Groningen

¶ Anna-Karin Carlsoft Bramell: *Vilhelm Moberg tar ställning. En studie av hans journalistik och tidsaktuella diktning*. Stockholm: Carlssons, 2007. 682 s. (ill.) ISBN 978 91 7331 079 6.

“De tigande diktarna” kallade den socialdemokratiske kritikern Erik Hedén, i en essä från 1916, de författare som han ansåg hade vägrat ta ställning för arbetarklassen under storstrejken sju år tidigare. Angreppet var effektivt, etiketten bet sig fast, fast inte sällan med orätt som så ofta i fråga om svepande generaliseringar. Knappt fyrtio år senare var situationen den omvända: en författare som tog ställning och strid blev påpucklad i pressen, särskilt den socialdemokratiska. Men då hade partiet förstås hunnit bli statsbärande. Författaren var

Vilhelm Moberg, åren den period under femtiotalet som kommit att kallas "rättsrötans tid". Moberg är – jämte Astrid Lindgren, också hon från Småland – genom sina många romaner den mest läste svenske författaren under 1900-talet, och hans utvandrarepos utsågs till århundradets roman i en omröstning häromåret. Genom sin dramatik hör han dessutom till de mest sedda. Men fiktionen var bara en del av vad han skrev.

Jämsides med den flöt en strid ström nyhetsartiklar, notiser och kommentarer i skilda tidningar, till en början i landsorten, senare i storstadspressen (veckopressen berikade han med en lång rad kåserier som inte stått sig lika väl – det är inte sällan brödskriveri). Han tog ständigt ställning för medborgaren gentemot staten, och uttalade sig närhelst han kände sig manad, och det gjorde han ofta, i offentliga frågor – attributet folktribun är ovanligt passande i hans fall. Anna-Karin Carlstoft Bramells digra avhandling har som sin utgångspunkt att Mobergs många romaner och skådespel hänger nära samman med hans livslånga journalistik och har sin förutsättning i den. Det senare belyste det förra, fakta berikade fiktionen. I hård konkurrens valdes han i en omröstning som Publicistklubben ordnade för åtta år sedan till "seklets främste journalist", en lite senkommen äreräddning.

En genomgående angreppspunkt i attackerna mot den orädda sanningssägaren Moberg var – framför allt alltså från den socialdemokratiska kanten – att han som skomakaren borde bli vid sin läst och hålla sig till fiktionslitteraturen i stället för att i ogjort mål komma med bränne till bålet: politik sköttes bäst av yrkespolitikerna. Hans åsikt var den motsatta: en författare borde, som Hedén hävdade, engagera sig så fort han såg orättvisor begås. I avhandlingen tas en stor mängd av hans artiklar upp till noggrann granskning, oftast med detaljerade analyser av de retoriska greppen. Dem lärde han sig snabbt att behärska, med ironi och satir som verkningfullt medel. Han blev bra på att uttrycka sig rakt på sak utan

att han därmed förenklade sakfrågan som ofta var komplicerad. Avhandlingsförfattaren, litteraturvetare från Lund, visar stor forskningsflit när hon grävt fram detta mycket omfattande material ur den periodiska pressen.

Redan under den tid då den drygt tjugoårige Moberg var volontär i olika provinstidningar i Motala, Växjö och Alvesta engagerade han sig i mordfall där han minst lika ivrigt som polisen spanade efter ledtrådar, och på liknande vis fortsatte han genom åren att försöka reda ut tilltrasslade härvor. Samtidigt tog han parti för individens rätt i samhället och var snabb att slå ner på myndighetsmissbruk, med skarp blick för att makt korrumpierar – "vänskapskorruption" är en term som han tycks ha myntat. Vilhelm Moberg hörde till de finlandsaktiva författare (Eyvind Johnson, Olof Lagercrantz och Harry Martinson var några av de andra) som angrep den officiella svenska utrikespolitikens ljumma hållning när Sovjet föll över Finland först under vinterkriget och så under fortsättningskriget. Samlingsregeringens undfallenhetspolitik och eftergifter gentemot tyskarna fram till vändpunkten med Stalingrad och El Alamein 1943 kritiserade han hårt, inte sällan i *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning*.

Torgny Segerstedts *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning* var ett av de få pressorganen under kriget som konsekvent angrep vad man såg som samlingsregeringens anpassliga linje, J. A. Selanders *Eskilstuna-Kuriren* ett annat, sedan var det inte så många fler. Sådana utfall gjorde inte Moberg välsedd bland socialdemokratiska chefredaktörer som Allan Vougt på *Arbetet* i Malmö som var snabb att gräva fram Mobergs korta deltagande i en författarkongress i Tyskland 1936 (han gav sig snabbt hem när han såg vilket propagandanummer han hamnat i), eller Rickard Lindström på *Social-Demokraten* som gjorde sig lustig över författaren till *Rid i natt*: "Hr Moberg rider också för den fria pressen. Det verkar som om han mest skulle rida om nätterna och icke hitta vägarna." Men också

statsminister Tage Erlander har åtskilliga oväntat hätska uttalanden om honom i sina postumt publicerade dagböcker (dock skrivna för privat bruk) som avhandlingen citerar.

Men då var kriget över, och andra affärer hade seglat upp, uppkallade efter sina huvudpersoner: Kejne, Haijby, Unman, Selling... Man ska nog själv ha upplevt femtiotalet för att minnas den uppjagade stämning som rådde i Sverige vid ingången till kalla kriget, med broschyren *Om kriget kommer* (jag läste förstås *Om som När*) spridd i massupplaga, atombombshot, och med tjutande flygande tunnor på spaning och patrull. Ungefär samtidigt piskade Wisconsin-senatorn Joseph McCarthy upp sin kommunisthets bortom all sans och måtta och jagade skräck i en hel nation. Thorsten Jonsson träffar tonen i en av novellerna i *Dimman från havet*, i samlingen som kom ut 1950 efter hans förtidiga död. Jag har alltid läst den som en spegling av de paranoidea stämningarna i ett USA där Sovjet varit en allierad men nu plötsligt var huvudfienden. Det är en obehaglig, och skickligt berättad, historia om politisk korruption i Washington med homosexuella förgreningar.

Avhandlingen avslöjar, dock utan att nämna novellen, att Wilhelm Moberg fick sina första upplysningar i Kejne-fallet från just Thorsten Jonsson. Kanske var det därför i stället Kejne-affären under uppsegling som satte spår hos Thorsten Jonsson, inte en föraning om McCarthy. Pastor Kejne i Stadsmissionen i Stockholm tyckte hursomhelst att han kommit en homosexuell sammansvärjning på spåren, men locket lades snabbt på alla utredningar när spåren ledde till en regeringsmedlem. En klumpig polisfälla försökte snärja pastorn, och kanske utsattes han för förgiftningsförsök. De underliga tureerna var många, detaljerna tilltrasslade, och möjligen hade Kejne mytomana drag. Moberg var övertygad om att polisen skaffat undan bevis, och en mordbrand redan mot slutet av trettioalet hade nog sin betydelse. Det hävdade

han i alla fall i sin pamflett *Fallet Krukmakaregatan. De försvunna polis-papperens gåta* (1951).

När Haijbys hustru ville skiljas 1938 åberopade hon sin mans af-fär med dåvarande kung Gustaf V som skäl. Också där lades för-stås locket på. Haijby som mutades till tillfällig tystnad hamnade på hovets lönelista, försökte sig sedan på utpressning, lämpades för statliga pengar iväg till Nazityskland och senare till USA, och när han gav ut en nyckelroman köptes hela upplagan upp och lagrades i polishusets källare i Stockholm, osv. En tredje rättsröteskandal rör-de sig om konstnären Unman som hade oturen att få en bedräglig rådmän Lundquist som förmyndare och som av honom blev frånlurad sin förmögenhet och insatt på sinnessjukhus. Lundquist hade dragit på sig en mängd anmälningar för ekonomiska oegentligheter och bedrägligt förfarande men inga åtgärder vidtogs – i det sammanhanget talade Moberg om vänskapskorruption, med höga do-mare som höll varandra om ryggen.

Kanske var den affären den allvarligaste; allmänhetens tilltro till oväldiga ämbetsmän fick sig en knäck även om svenskarna, som Moberg syrligt anmärkte på massmöten i Stockholms Vinterpalats där han blev ivrigt påhejad av sina supportrar, ända sedan Gustav Vasas dagar var vana vid att undergivet låta sig centralstyras. Och professorn i paleobotanik Selling på Naturhistoriska riksmuseet vil-le en lömsk konkurrent på Vetenskapsakademien skaffa ur vägen, på beprövat vis: antydning om sinnessjukdom, fabricerade utlåtanden från psykiatrisk expertis som inte träffat honom, etc – allt detta skumraskaffärer som sålde många lösnummer när kvällspresen slog upp dem stort på sina förstasidor eller den nya bildtidningen *Se* ägnade mittuppslag åt dem. *Expressens* chefredaktör Ivar Harrie satt med i en undersökningskommission men ådrog sig den eldfängde Mobergs vrede.

Herbert Tingsten, chefredaktör på liberala *Dagens Nyheter*, ång-rade senare i livet som framgår av hans självbiografi *Mitt liv* att han

inte mera helhjärtat stöttat Moberg, men han hörde dock till dem som insåg det berättigade i Mobergs ihärdiga genomlysning av korruptionen och oegentligheterna. Deras positiva hållning gentemot Amerika (båda såg gärna Sveriges anslutning till NATO medan statsminister och utrikesminister förgäves försökte få på benen ett nordiskt försvarsförbund) spelade också in när de kritiserade den så kallade Tredje ståndpunkten, grupperingen som ville hålla sig neutral mellan väst och öst under det kalla kriget men som visade större sympati för det senare lägret än det förra (Eyvind Johnsons Vårtal till studenterna i Uppsala 1951 var en klartänkt analys av läget fast han drog på sig mycken kritik för sin västvänliga hållning den gången). Andra såg Moberg oreflekterat som en bråkmakare, rätts-haverist och kverulant.

Ett av Mobergs sista offentliga framträdanden var en TV-debatt 1972 där han drabbade samman med Olof Palme. Det rörde sig den gången om en annan författare som likt Moberg var fylld av civilkurage och som förvisso hade riskerat mycket mer genom sin orädda hållning: Alexander Solsjenitsyn. Det var ingen trevlig debatt, Moberg mötte den pragmatiska realpolitikern Palme som tagit över den försmädliga tonen i politiska diskussioner från sin lärofader och företrädare Tage Erlander och som plockade billiga poäng över Moberg vars hederlighet det inte tycktes finnas stor plats för längre. Ett år senare, när han likt Hemingway inte längre kände någon glädje vid skrivandet, valde han att avsluta sitt liv. Då hade han under ett långt skrivarliv visat sitt rättspatos, med avhandlingens formulering i "en otvetydig, stark drivkraft att vara med i samtalet, att skapa opinion."

För allt detta och mycket mer redogörs i avhandlingen som läser Mobergs författarskap som en fortlöpande uppvisning av civilkurage, där rättsaffärerna togs upp till debatt inte bara i hans skarpt hållna artiklar och många föredrag utan också reflekterades i hans fiktiva författarskap: Svedjes uppror mot utländska fogdar i

Rid i natt, opproret mot overheten i utvandrarserien, antirojalismen i det sena skådespelet *Sagoprinsen* liksom i broschyren *Därför är jag republikan*, pacifismen i den selvbiografiska romanen *Soldat med brutet gevær*... Enbart förteckningen over Mobergs tidningsartiklar fyller tio dubbelspaltiga sider i avhandlingens bibliografi (en stor del av den mycket omfattande Moberg-samlingen på Kungliga Biblioteket i Stockholm är for övrigt tillgänglig på nätet). En interessant sidobelysning till avhandlingen får man, slutligen, i Ola Holmgrens läsning av Mobergs författarskap ur ett könsperspektiv *Emigrant i moderniteten. Vilhelm Mobergs mansfantasier* (2005).

Ivo Holmqvist, Universiteit Gent

¶ Arne Melberg: *Å reise og skrive. Et essay om moderne reiselitteratur*. Oslo: Spartacus 2005. 272 s. ISBN: 82-430-0349-5.

Det er en ikke ringe opgave Arne Melberg stiller sig selv i nærværende bog; intet mindre end at gennemgå og beskrive den moderne (vestlige) reiselitteratur. I forordet til *Å reise og skrive* udtrykker forfatteren, i sin taksigelse til de studerende som han har undervist i bogens emne, hvordan projektet præcist skal forstås. *Å reise og skrive* er ikke bogen om reiselitteraturen, men snarere en række "reiselitterære spekulasjoner" (s. 8), desuden er genrebetegnelsen 'essay' i undertitlen et fingerpeg om hvordan tekstens ambitionsniveau skal forstås.

I bogens indledning uddyber Melberg hvad han forbinder med begreberne "moderne" og "reiselitteratur", og han forklarer at tidsrammen for bogens genstandsområde går fra ca. 1930 til 2004. Heller ikke med hensyn til tekstudvalget lægger forfatteren skjul på sin

eklektisme, idet han udelukkende ønsker at beskæftige sig med skønlitterære tekster, som han selv "liker eller i hvert fall synes er interessante" (s. 9). Men på grund af Melbergs store belæsthed og imponerende litterære vingefang behøver ingen af bogens læsere at føle sig snydt. En af de gode ting ved bogen er unægtelig netop at forfatteren tager udgangspunkt i et stort antal primære, litterære tekster, som formidles på en overskuelig, underholdende og vellykket essayistisk og syntetiserende facon. Samtidig gør bogens enorme rigdom af primære tekster, og de forskellige kapitlers skiftende fokusområder, det dog ikke helt let at få overblik over bogens samlede (teoretiske) hovedsynspunkter. Men det er alligevel forfriskende at finde så megen skønlitteratur tematisk samlet og diskuteret i et værk som oven i købet omfangsmæssigt er overkommeligt.

Til trods for bogens essayistiske grundform kommer Arne Melberg ikke udenom at forholde sig til et (mindre) antal teoretiske tilgange til rejselitteraturen. Det er frem for alt Mary Louise Pratts *Imperial Eyes. Travel Writing and Transculturation*, fra 1992 (!) som der refereres til, hvorimod der blot er en enkelt henvisning til f.eks. Saids *Orientalism*, og generelt ser *Å reise og skrive* bort fra de senere års postkoloniale landvindinger. Til gengæld er Melberg klart betaget af Pratts begreb *mapping* og han foreslår, i forlængelse af introduktionen af dette begreb, da også en af bogens mest fascinerende hypoteser, nemlig om at opfatte rejseberetningen som "en utstrakt metaforisk aktivitet" (s. 27). Melberg får selvfølgelig ikke be- eller afkræftet hypotesen, men han har fat i en meget spændende synsvinkel, når han foreslår en tilgang til (den nyere) rejselitteratur som et både geografisk (dynamisk og rumligt), og mentalt fænomen. Desværre nedprioriterer Melberg netop de diskursive problemstillinger der spiller så stor en rolle i postkoloniale tilgange. Og det virker som om Melberg er en anelse skræmt af 1970'ernes politiserede litteratur (som bl.a. fremgår af hans omtale af Jan Myrdals rapportbøger), hvilket gør at han havner i den stik modsatte grøft og hol-

der sig så langt som muligt fra alt hvad der har med politik at gøre, også teoretisk. Som modtræk satser Melberg på en langt mere åben, og i hvert fald tilsyneladende mere neutral terminologi, f.eks. ved at bruge betegnelsen “interaksjon” for at beskrive hvad der sker mellem den rejsende og det/den/de fremmede:

selve *møtet* som det stedet eller punktet hvor fiksjonen kan oppstå; møtet som den *contact zone* [...] der subjekter og prosjekter som ellers er atskilt kolliderer i tid og rom, der den reisende møter det fremmede, det Andre. (s. 233)

Denne interaktion, eller disse ‘projekter’, karakteriseres kort ud fra tre stereotype positioner: den rejsende som *vidne* og fortolker af det/den fremmede; den *profeterende* (missionerende) rejsende og til sidst (masse)*turisten*. Denne tredeling er langt fra dækkende, men den bruges til at diskutere en række forskellige samfundsmæssige og tekstlige attituder. En strategi som Melberg således vier forholdsvis stor opmærksomhed, er den der hedder *to go native*; altså den holdning der går ud på at den rejsende glider i ét med tapetet, eller opfører sig som en flue på væggen blandt ‘de fremmede’. Denne holdning kan være en slags journalistisk løsning for at observere ‘indefra’ eller en nødvendig overlevelsesstrategi, men Melberg er også opmærksom på de teatralske (retoriske) og symbolske betydninger der kan spille ind. En fin lille pointe ligger i Melbergs argumentation omkring den måde hvorpå Thorkild Hansen tilrettelagde sin anti-helt, Carsten Niebuhr, i *Det lykkelige Arabien* (1962), men personligt havde jeg gerne set perspektivet udvidet til f.eks. en sammenstilling eller konfrontation af Thorkild Hansens gamle dokumentariske bestseller med Åsne Seierstads internationale sællert, *Bokhandleren fra Kabul* (2002).

Interaktion er det centrale begreb i *Å reise og skrive*, og ordets iboende dynamiske karakter frister selvfølgelig når man prøver at definere rejselitteraturens (uoverskuelige konglomerat af) tekstmodi

eller genrer, der oven i købet befinder sig i konstant forvandling. Melberg bruger udtrykket “nomadisk” for at indkredse fremstillingsformens diskursive bredde og formmæssige mangfoldighed, når han forsøgsvis foreslår en definition af rejselitteraturen som:

en ‘nomadisk’ skrivemåte som låner fra f.eks. reiseguiden, den journalistiske reportasjen, vitnesbyrdet, biografien, skissen, novellen, romanen og poesien ... Enhver reiseberetter er nødt til å finne sin egen vei i denne jungelen ... Eller med andre metaforer: enhver reiseberetter er nødt til å opprette en egen kontrakt for å regulere sin håndtering av de litterære virkemidlene som står til disposisjon. (s. 35-36)

I bogens centrale kapitler gennemgår Arne Melberg en del skønlitterære tekster, oftest omkring fælles temaer og motiver (sightseeing, lærde rejser, rejse og eros, imaginære rejser m.m.) eller rejsedestinationer (Asien, Afrika, Arktis m.m.).

Undervejs bemærker læseren af *Å reise og skrive* at Melbergs favoritforfattere bl.a. er Ryszard Kapuściński og W.G. Sebald. At god litteratur inviterer til gode læsninger viser Melbergs omtale af sidstnævntes *Austerlitz* (2001), som er blandt bogens mest interessante og velkrevne afsnit (s. 146-48). (I øvrigt kan man diskutere begrundelsen for at inddrage *Austerlitz* i det hele taget som rejselitterær tekst, idet den har mindst lige så mange lighedspunkter med (selv)biografien som med rejselitteraturen, og hvorfor Sebalds yderst relevante *The Emigrants* (1993) ikke omtales i det hele taget, er en gåde.) Netop i behandlingen af Sebald konkretiserer Arne Melberg hvad han egentlig forstår ved den *moderne* rejsebeskrivelse, nemlig en tekst hvori “den imaginære og mentale reisen er vel så vigtig som den geografiske og fysiske.” (s. 123)

Især i kapitel 6 står netop den teksttype i centrum der kendetegnes af at den bevæger sig på grænsen mellem fiktion og fakta. Melberg gør i forbigående opmærksom på at rejselitteratur sjældent re-

flekterer over selve skrivningen (dvs. skrivehandlingens procesuelle og performative sider), men det vil ikke sige at just skriftliggørelsen (italesættelsen) af rejsen ikke skulle være et yderst interessant forskningstema. Arne Melberg retter derimod opmærksomheden mod symbiosen eller parløbet mellem romangenrens og rejse-litteraturens udvikling i nyere tid, og han slår fast at rejsen er en forudsætning for romanen og dens udvikling, og at rejsemotivet i romansammenhæng "har en tilbøjelighed til å utfordre skillelinjene melleom fiksjon og virkelighet." (s. 128) I den anledning dukker på ny Sebalds navn op, ligesom også Dag Solstad inddrages. Blandt andet i *16.07.41* (2002) udfordrer Solstad helt bevidst grænserne mellem fakta og fiktion, men desuden beskæftiger han sig indgående med skrift og identitetsproblematikken (dvs. narrative, udsigelsesanalytiske problemstillinger). For Melberg er disse træk symptomer på at den moderne rejseroman er blevet mere og mere virkelighedsbearbejdende og i ringere grad fiktionsorienteret. Og for at kunne indfange tendensen til stadig større tekstuel hybriditet, mellem dokumentation og fiktion, kommer Melberg med den lidet tilfredsstillende betegnelse "prosa" (s. 152). Udtrykket er godt nok enkelt, men kan misforstås på alle leder og kanter og fører teoretisk fra asken i ilden.

Blandt bogens mange løse ender, som jeg vælger at opfatte som tilløb til mulige forskningsprojekter, vil jeg nøjes med at fremhæve det spørgsmål som Melberg stiller i anledning af de mange fotografier der indgår i W.G. Sebalds *Austerlitz*. Sam- og modspillet mellem tekst og billede har altid indtaget en central position i rejse-litteraturens udviklingshistorie, og det er i grunden markant, hvor lidt emnet fylder i de fleste *litterære* analyser og studier af rejseberetninger o.l. Blot i en sidebemærkning antyder Arne Melberg et yderst spændende forskningsperspektiv, når han i anledning af *Austerlitz* bruger en nærmest 'museal' metafor i et forsøg på at karakterisere bogen: "[k]anskje kunne man si at teksten utgjør en eneste

lang vandring med bildene som hvilepauser” (s. 147)

Bogens anden halvdel indeholder bl.a. et par geografisk definerede kapitler, et om rejser til Asien (bl.a. med Carsten Jensens store rejsebeskrivelser fra 1990erne), et om Afrika, med en central rolle for Joseph Conrads *Heart of Darkness* (1900) og et om opdagelsesrejser til polarområderne. De sidstnævnte er i en nordisk litterær sammenhæng nok de mest interessante, fordi det drejer sig om rejser der på en måde er komplet “intetsigende og innholdsløse hva gjelder substans, men med høy symbolverdi” (s. 214). Melberg har absolut ret i at forstå disse opdagelsesrejser i lyset af nationalistiske og maskuline dagsordner, men de civilisationspessimistiske og anti-modernistiske tendenser i dem, får ikke helt den opmærksomhed som efter min mening tilkommer dem.

*

Vægtningen til fordel for de mange primære tekster, hvorfra der rundhåndet serveres teksteksempler, har den logiske konsekvens at antallet af mere teoretiske værker er nedprioriteret kraftigt. Forfatterens meget personlige eklekticisme og hans store engagement gennemsyrrer hele bogen og gør den til et stykke vellykket akademisk formidlingsarbejde og en god indføring i rejselitteraturen for studerende.

I de senere år er der udkommet et større antal rejselitterære studier, såsom Anka Ryal, *Odyssens i skjørt. Kvinners erobring av reiselitteraturen* (Oslo 2004), Poul O. Andersen & Knud Michelsen (red.), *At rejse er at skrive* (København 2006); Karen Klitgaard Povlsen (red.), *Northbound. Travels, Encounters and Constructions 1700-1830* (Aarhus 2007). Set i denne kontekst byder Arne Melberg på et fint overblik over og introduktion i de problemstillinger der tumles med i rejselitteraturens teori og praksis. Melbergs bog er således en ret personlig lystvandring i et stort felt med mange og meget divergerende rejseruter, som enhver litteraturstuderende kan have stor

fornøjelse af at have med i bagagen.

Henk van der Liet, Universiteit van Amsterdam

¶ Hannu Riikonen, Urpo Kovala, Pekka Kujamäki & Outi Paloposki (eds.). *Suomennoskirjallisuuden historia 1-2*. [=Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia, nr. 1084] Helsinki: SKS. 2007. 697 + 625 blz. ISBN 978-951-746-889-3.

In de eerste kolom op bladzijde 267 van de in totaal 1322 pagina's omvattende tweedelige geschiedenis van de vertalingen in het Fins staat het bekende verhaal van de actrice Hedvig Raa-Winterhjelms uit 1869. Ze was Zweedstalig en sprak geen Fins, wat in die tijd volstrekt normaal was, maar toch speelde ze de hoofdrol in het Finstalige stuk *Lea* van Aleksis Kivi. Ze had de Finse tekst uit het hoofd geleerd en had daartoe een woordelijke Zweedse vertaling gekregen, zodat ze wist waar ze juiste de accenten moest leggen. Het publiek was razend enthousiast, maar misschien meer omdat de gevierde actrice Raa Fins sprak, dan omdat ze het zo goed deed. Het gaat hier dus om een vertaling die met een zeer specifiek doel gemaakt werd en functioneerde in een duidelijk nationale context. Het Finse theater kwam net van de grond en moest vorm krijgen, zowel door Finse als door in het Fins vertaalde buitenlandse stukken. Dat er nog niet genoeg gerenommeerde Finstalige actrices waren die die stukken konden spelen, leidde dus tot deze merkwaardige vertaalslag. Dergelijke vertalingen zullen (in Finland) wel nooit meer gemaakt worden, maar het is een voorbeeldje van hoe deze studie de cultuurhistorische context erbij betreft.

Behalve antwoord geven op de elementaire vragen *wat is er wanneer en hoe door wie vertaald?*, willen de 83 (!) auteurs die context tonen; dus wie zorgt ervoor dat een vertaling gemaakt wordt, wat zijn de randvoorwaarden die een vertaling mogelijk maken en – vooral – wat is de positie van de vertaling in het geheel van de literatuur. Wat doet ideologie (in Finland vooral de ontwikkeling van het nationale gedachtegoed, het nationalisme) en hoe belangrijk is de economie? Dat zijn ambitieuze, interessante en ook wel enigszins prestigieuze kwesties. En al ligt het voor de hand te veronderstellen dat niet op al deze hooggegrepen vragen een antwoord zal komen, ze vormen wel een vertrekpunt voor boeiend onderzoek.

Het eerste deel is in principe chronologisch georganiseerd en begint met de oudste vertalingen die tot stand kwamen ten tijde van de Zweedse overheersing, waarbij religieuze, maar ook juridische teksten logischerwijze centraal staan. De eerste vertaler van het Nieuwe Testament, Mikael Agricola, die van 1536-1539 in Wittenberg had gestudeerd, is een onbetwiste grootheid in de Finse literatuurgeschiedenis en onderwerp van veel onderzoek. De nationale context is bij hem direct voelbaar en hij staat ongetwijfeld aan het begin van het Finse Finland. Geen wonder dat hij in de top tien van grootste Finnen terecht kwam, als hoogste culturele persoonlijkheid na de obligate politici en vóór Sibelius. Maar Agricola is bekend en in zo'n overzicht zijn niet veel nieuwe inzichten te verwachten. De geschiedenis van de vertalingen van het liedboek in de 16de tot aan de 20ste eeuw is minder bekend en daarom leuker. De teksten stonden alleen al om praktische redenen dicht bij het volk en hebben duurzame invloed gehad op de taal. Het voorbeeld van de Zweedse liedboeken blijkt essentieel, maar ook de sturende kracht van de culturele elite en dus die van de maatschappelijke context.

De geschiedenis van het vertalen in het Fins begint feitelijk pas echt in de laatste decennia van de 19de eeuw, als de eigen literatuur

tot bloei komt met Kivi, Canth en Aho. De weg was bereid door het Genootschap voor Finse Literatuur (SKS) dat al in 1831 opgericht was en als een van zijn doelstellingen had het bevorderen van de productie van “opvoedende” in het Fins vertaalde literatuur. Dat konden leerboeken zijn, maar ook literaire werken. Het streven naar de verfinning van Finland (waar de minderheidstaal van het Zweeds toen nog oppermachtig leek) was hierbij de drijfveer. Om de (Finse) cultuur van Finland op te stuwen werd onder meer het vertalen van buitenlandse klassiekers voortvarend ter hand genomen. De SKS keurde op 9 februari 1887 een vertaalprogramma voor buitenlandse literatuur goed dat na voorbereidend werk van Snellman was opgesteld. Op de lijst stonden niet alleen beroemde internationale literaire werken, maar ook belangrijke filosofische publicaties. Toen het geld nog en men kon aan het werk. Zo kwamen uiteindelijk de vertalingen van o.a. *La divina comedia*, de *Decamerone* en *Don Quichot* tot stand.

Hoe ook in onafhankelijk Finland (na 1917) de context van invloed was op het proces van vertalen, blijkt uit de statistieken over de tijd van het interbellum. Maakt in de jaren 1920 vertaalde literatuur nog ongeveer 45% uit van de geproduceerde literatuur, tien jaar later is dat aandeel ongeveer met 20% gedaald, terwijl het aandeel van oorspronkelijk Finstalige werken juist met 20% is gestegen tot boven de 60%! Dat vraagt natuurlijk om een verklaring, die onmogelijk kan liggen in het aantal geschreven literaire werken in de wereld. De terugval hangt samen met het internationale verdrag uit 1928 dat in Bern werd gesloten en uitgevers verplichtte de auteurs van vertaalde boeken te betalen – wat daarvoor dus niet gebeurde! De kosten stegen, terwijl het economisch slechter ging. Maar er was ook een politiek-ideologische verklaring voor de daling van de hoeveelheid buitenlandse werken. Het rechtse klimaat in de jaren 1930, dat zelfs leidde tot een poging de regering omver te werpen (de zogeheten opstand van Mäntsälä), voedde ook de angst voor te

grote buitenlandse invloeden en de daarmee samenhangende veronderstelde bedreiging van de eigen Finse cultuur. Na de jaren 1920 waarin de “vensters naar Europa” waren opengezet, volgde nu juist een sterk naar binnengekeerde periode. Pas in de jaren 1960 zou er weer meer vertaalde dan eigen Finse literatuur uitgegeven worden.

Al deze feiten zijn buitengewoon intrigerend en maken dit werk in vele opzichten boeiend om te lezen. Desondanks gaat de weg van de gebruiker niet over rozen en dat heeft te maken met de opzet. De samenstellers wijzen er in hun inleiding zelf al op: geheel in lijn met de moderne opvattingen over de geschiedschrijving waarschuwen ze dat ze niet voor de “grote, samenhangende vertelling” hebben gekozen. Het resultaat is caleidoscopisch, iets waartoe het enorme aantal auteurs bijdraagt. Alle artikelen zijn, zoals in de inleiding staat, apart te lezen, en ook daar wordt de criticus het gras voor de voeten weggemaaid: herhalingen en overlappingsen zijn onvermijdelijk, waarschuwen de redacteurs. En zo is het. Op verschillende plaatsen, verspreid over zo’n 1200 pagina’s tekst, komen dezelfde kwesties of feiten aan de orde. Dat roept onvermijdelijk de vraag op of het boek dan bij een andere redactionele lijn niet dunner had gekund, ja had gemoeten. Had een keuze voor minder auteurs, minder onderwerpen en vóór meer samenhang in het “verhaal” niet een dienst verleend aan de lezer, die zo langzamerhand toch ook wel weet dat geschiedenisboeken constructies of – als men het negatiever wil stellen – manipulaties zijn? Het is de vraag (die niet aan de orde wordt gesteld) of de kleinere gehelen principieel iets anders opleveren. Er zijn vele werkelijkheden, ook in het heden. Opvallend genoeg is dienstbaarheid aan de lezer wel het uitgangspunt bij het notenapparaat, dat zo beperkt mogelijk is gehouden. Maar waarom? Het is immers geen boek dat je achter elkaar doorleest, maar eerder een naslagwerk, een boek waarin je gaat le-

zen als je iets specifiek wil weten. Het overzicht dat je krijgt aangeboden, kan je via de noten verdiepen.

In deel II staat het geografische perspectief centraal. Er zijn hoofdstukken gewijd aan de Finse vertalingen uit het Zweeds, het Duits, het Frans, het Italiaans, aan die van de Russische, Slavische literatuur, maar ook die van de Verenigde Staten, Groot-Brittannië, China en Japan. Zelfs de Oudindische, Arabische, Perzischtalige en Afrikaanse literaturen ontbreken niet in het rijtje, net zo min als die van de aan het Fins verwante talen. Zo'n invalshoek is interessant voor specifiek in die culturen geïnteresseerden, maar het is juist hier dat – na lezing van het eerste deel – de herhalingen zich voordoen. Voor de eclectische lezer is dat geen bezwaar, die moet slechts hopen dat de overzichten representatief zijn. Vertalingen uit het Nederlands worden niet apart behandeld, die komen aan de orde in een kolom over het Germaanse taalgebied. Het is een zeer beknopt stukje waarin o.a. melding wordt gemaakt van de vertaling van twee romans van E. Dowes [sic] Dekker. De *Max Havelaar* natuurlijk, in 1946 door Helmi Krohn vertaald, maar ook van (in het Fins) *Häpeällä erotettu*, wat zoiets betekent als *In schande gescheiden*. Welke werk van Multatuli mag dat zijn? De originele titel is helaas niet gegeven. Gaat het misschien om *De eerloze* (oftewel *De bruid daarboven*) of om *Vorstenschoof*? Maar dat zijn toneelstukken! In dezelfde kolom is nog ruimte voor een vertaling van een fragment van het *Huldegedicht aan Singer* van Paul van Ostaïen. Hier zien we de grenzen van de grootse opzet van het geheel. Het was beter geweest als dit gedeelte was weggelaten. Curieus zijn de hoofdstukken over de (nog) niet in het Fins vertaalde werken uit de verschillende talen. Dat zijn er nogal wat en elke maand komen er vele bij. Natuurlijk is het interessant om te weten dat *Orlando furioso* nog steeds wacht op zijn Finse vertaler, evenals [*Le livre de*] *La cités* [sic] *des Dames* van Christine de Pizan, terwijl er wel werk van Henk

van Kerkwijk in het Fins is vertaald. Hier lijkt het corpus zo grenzeloos, dat de redacteuren het onderwerp wellicht beter hadden kunnen laten rusten, al blijft de vraag naar het *mechanisme* achter de keuze voor vertalingen intrigeren.

Ter zake zijn wel weer de gedeeltes over de veranderende normen en functies van het vertalen in deel II, althans in zoverre de stukken niet te algemeen theoretiserend worden en buiten het historische kader vallen. Graag had ik een samenhangende vertelling gelezen over die veranderende vertaalinzichten en de daarmee samenhangende kwaliteit van de vertalingen vanaf het vroegste begin tot nu, maar dat ontbreekt (om principiële redenen?). Wel zijn er artikelen opgenomen over de rol en positie van de vertaler in de 21ste eeuw, over de moderne richtingen in het vertaalonderzoek, over vertaalnormen en strategieën van de vertaler, maar juist die ontberen het historisch perspectief. De vertalers komen wel uitgebreid voor het voetlicht in de vertalerprofielen, die in drie gedeeltes over de twee delen zijn verspreid. Lönnrot, de samensteller van de *Kalevala*, komt het eerst aan bod, en ook zulke literaire grootheden als de dichters Otto Manninen en Eino Leino. Juist schrijvers droegen vaak bij tot de introductie van buitenlandse literatuur in het Finse taalgebied. Joel Lehtonen wordt nog besproken, Eila Pennanen, Tuomas Anhava en natuurlijk Pentti Saarikoski. Saarikoski is omstreden door de vrijheden die hij zich permitteerde in zijn vertalingen van klassieke werken. Er is zelfs sprake van een heus Saarikoski-syndroom, waarmee bedoeld wordt op vertalers die zichzelf op de voorgrond stellen in hun vertalingen en het origineel ondergeschikt maken aan hun eigen inzichten. Saarikoski's veelgeprezen, maar ook bekritiseerde vertaling van *The Catcher in the Rye* van Salinger met het opvallende gebruik van Helsinki-slang geldt als schoolvoorbeeld daarvan. Het zou aardig zijn geweest als de aanpak van Saarikoski gerelateerd zou zijn aan de uitgangspunten van de vroegste vertalers. Wie weet welke parallellen aan het licht waren

gekomen. Niet alle vertalers kunnen vanzelfsprekend rekenen op een eigen profiel. De nog werkzame zijn buiten beschouwing gelaten, maar ook verscheidene belangrijke vertalers van vroeger zijn niet opgenomen, omdat de redactie de voorkeur heeft gegeven aan enkele minder bekende, toch voor hun tijd interessante vertalers. Dit uitgangspunt doet weer de wenkbrauwen fronsen. Moeten in zo'n eerste overzichtswerk niet juist de belangrijkste vertalers staan opgenomen en kunnen de meer marginale figuren – hoe interessant ook – niet nog even wachten? Het heeft te maken met de vraag naar wat het doel van dit werk is en voor wie het uiteindelijk bedoeld is. Het lijkt te hinken op meerdere gedachten: het moet (in onderdelen) leesbaar zijn voor een breed publiek, het moet wetenschappelijk en zo veelomvattend mogelijk zijn, terwijl het tegelijk niet de suggestie van een gesloten, samenhangende eenheid mag wekken, maar een caleidoscopisch overzicht moet bieden van gelijktijdige, elkaar overlappende en soms tegensprekende werkelijkheden. Grote bewondering voor deze onderneming is op zijn plaats, maar er rest tegelijk een besef dat er grenzen zijn aan wat er in één boek kan staan.

Adriaan van der Hoeven, Rijksuniversiteit Groningen

